

Милорад ЈЕВРИЋ*

ЊЕГОШЕВО ДЈЕЛО У ПЕРИОДИЗАЦИЈАМА КЊИЖЕВНОСТИ

Анстракт: У књижевним историјама и посебним периодизацијама различито је одређивано мјесто Његошевог дјела у вези са стилским раздобљима и епохама. Ј. Скерлић је смјестио Његошево дјело негдје између „рационализма и предромантизма,” а Ј. Деретић се определио за „класицизам и предромантизам”. М. Поповић је као главну карактеристику навео Његошев „херојски романтизам” или проторомантизам, док Р. Ивановић сматра да почетна дјела Његошева припадају и класицизму и предромантизму, али да главни спјевови и поеме овог пјесника припадају „високом романтизму” или развијеном романтизму. У овом раду анализујемо све ове периодизацијске парадигме, утврђујемо њихове добре стране и недостатке, а одређујемо се за схватање стилског плурализма који баштини Његош као велики пјесник, јер је његова скала стилске разноврсности знатно шира од овдје понуђених одговора, те сматрамо да Његошево дјело припада и класицизму, и предромантизму, и романтизму, и реализму, па да садржи и неке особине модерне књижевности, али да је главна његова стилска доминанта у основи романтичарска, да његова поетика највише одговара поетици романтизма.

Кључне ријечи: периодизација, књижевна историја, теорија, рационализам, предромантизам, класицизам, херојски романтизам, проторомантизам, развијени романтизам, реализам, модерна књижевност, плурализам

I

Два највећа историчара српске књижевности, Јован Скерлић и Јован Деретић, не сврставају Његошево пјесничко дјело у епоху чистог романтизма већ га ситуирају у нешто раније епохе/пери-

* Проф. др Милорад Јеврић, Универзитет у Приштини

оде српске књижевности. С друге стране, неки други истраживачи и проучаваоци сврставају већину поетских умотвора овога аутора у романтичарску епоху, не негирајући припадност ни неким другим поетичким и стилским опредјељењима, предромантизму, сентиментализму, или класицизму, с друге стране. Такође, у историји и критици наше књижевности има поузданих анализа које указују да се у Његошевом дјелу може наћи и доста елемената реалистичке поетике, па чак и зачетака модерних струјања и стремљења у књижевности. Ако књижевна наука у једном писцу/пјеснику налази толики број стилских опредјељења, онда се несумњиво ради о вема сложеној проблематици коју ваља темељније истраживати и прецизније дефинисати. Само велики умјетници могу припадати различитим књижевним епохама, те сложеношћу свога дјела изазивати неспоразуме и врло различита тумачења. Налазећи се између ове двије крајности, сматрамо да се треба усредсредити на рјешавање ових дилема и усмјерити аналитичку пажњу како на глобална стилско-језичка тежишта, тако и на њихове рукавце или споредније одлике. Само на тај начин ћемо утврдити претежну припадност одређеној епоси, не негирајући ни постојање других темељнијих опредјељења или маргиналних полифонија.

У својој *Историји нове српске књижевности* Јован Скерлић је Његошево дјело смјестио испред романтизма и тај период одредио као прелазни – „од рационализма ка романтизму” – не налазећи у овом писцу типичне романтичарске карактеристике. Шта је у том прелазном добу код Његоша било класицистичко, шта рационалистичко, сентиментално, предромантичарско, а шта романтичарско, у Скерлићевом образлагању није баш најјасније. Да ли га је Скерлић више видио као романтичара или рационалисту? Свакако, Скерлић види и тумачи Његоша у свијетлу и класицизма, и рационализма, и сентиментализма, и предромантизма, па и реализма. У различитим сразмјерама, наравно. Чини нам се, ипак, да је превагњивало гледање на Његоша као романтичара, иако то није изричито речено. Скерлић напомиње да је у то вријеме, када је Његош стварао своја дјела, дошло до снажног бујања „култа народне прошлости”, да се пажња пјесника окретала и изражавала „у виду љубави за народну поезију”,¹ те да се све више јавља „угледање на немачке ро-

¹ Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Рад, Београд, 1953, стр. 129.

маничарске писце”. А то су неке од основних одлика романтичарске поетике у цјелини. И што се тиче узора и утицаја из домаће литературе или страних књижевности, јасно је да је Његош попримао моделе и форму блиску романтичарским пјевањима. Скерлић напомиње да се могу наћи бројне паралеле између С. М. Сарајлије и Његошевих дјела, па у блиску везу доводи *Сербијанку* и *Свободијаду*, *Дику црногорску* и *Горски вијенац*. А од страних узора помиње „Дантеа, Петрарку, Милтона, Державина, Ламартина, Пушкина”. Већина њих су романтичари. Његови преводи са руског, *Илијаде* и *Слова о полку Игорову*, били су у народном епском дестерцу. „Његош је имао дубоко национално осећање и осетио је народну душу као ретко ко у српској књижевности.”² Код њега има такође много „књижевних и историских реминисценција”, много традиције и српског културног наслеђа. Све су то особине и садржине романтичарског пјевања, одлике романтизма као посебне књижевне школе и епохе. Али не само то. Комплетнија романтичарска поетика обухвата и низ других карактеристика, али оне нијесу равномјерно распоређене и заступљене код сваког пјесника понаособ. Његош, иако израстао из специфичног културног и националног миљеа, развио се и израстао у осебујну стваралачку личност која се није могла поистовјетити ни са ким, те је посве јасно да ни само одређени број романтичарских одлика није могао бити уграђен у његова дјела. Зато га Скерлић и не убраја у изразите романтичаре, иако је по ономе како га је оцјењивао и процјењивао, веома приближио осталим, правим романтичарима. Свему овоме Скерлић ће још додати да је Његош „ралистички сликао људе и догађаје, тако да кроз цело дело читалац има утисак непосредне стварности...”³ Ако је овај пјесник стигао и до реалистичких назнака у својим дјелима, онда је сасвим природно да су романтичарски обрасци пјевања били у великом замаху и да су најзаступљенији, иако то Скерлић изричито није не тврди.

Други велики историчар српске књижевности, Јован Деретић, у својој *Историји српске књижевности* Његоша је смјестио у поглавље „класицизам и предромантизам” и то на самом крају тог дводјелног периода, тик уз романтизам. Ипак, период романтизма

² Исто, стр. 175.

³ Исто, стр. 176.

остао је и овдје без Његоша, иако Деретић даје нешто више назнака романтичарске поетике које се налазе у његовом дјелу. Стилским и периодизацијским проблемима ни овај историчар скоро да се и не бави. Попут свог великог претходника Скерлића, и Деретић једноставно и кратко одређује да се Његошево дјело тежишно сврстава у предромантичарску књижевност, а онда се не бави детаљније тим проблемима, већ се усредсређује на анализу и тумачење појединих дјелова тог опуса или говори о заједничким карактеристикама цијелог стваралаштава, његовој генези и мисаоној прожетости. Из опширне студије о Његошу да се закључити да Деретић посматра његово дјело као мјешавину класицизма, народне књижевности и романтизма, али се не види која стилска припадност преовлађује не само у овом опусу у цјелини него ни код посебних дјелова те књижевне цјелине. То се најбоље види из једне реченице о *Горском вијенцу*: „У *Горски вијенац* слили су се народни, класични и романтични елементи”.⁴ И то је, углавном, све. Из ње се не види који елементи превагњују, који су маргинални, или који имају неку осредњу присутност у самом дјелу. Да ни ово дјело не посматра као претежно романтичарско, да се закључити већ из сљедећег објашњења и повезивања: „Његош је довршио и стваралачки сјединио оно што су започели, сваки на свој начин, Филиш Вишњић на тлу народне епике, Лукијан Мушицки у класицизму, Сима Милутиновић у предромантизму и романтичарским трагањима.” Када Деретић говори о Његошевом класицизму, он има у виду највише његове почетне пјесме, али нимало не запоставља ни његово најпознатије дјело. У такозваним „малим пјесмама”, како их је назвао Решетар, заиста је неспорно да су писане „у класицистичком маниру”, али Деретић прецизира да тај класицизам није римски, као код Мушицког, већ је он радије читао „хеленске писце”, Хомера, Пиндара и Софокла. Везу са романтизмом Деретић налази у ономе што је Његош још читао и чему се дивио. „Читао је француске романтичаре, Игоа, Ламартина (од кога је превео и пјесму *Химна ноћи*) и др., био познавалац и поштовалац дјела А. С. Пушкина, коме ће касније посветити пјесму *Сјени Александра Пушкина* (посвета *Српско огледало*)...”⁵ Сва ова литература и посвећеност одређеном профи-

⁴ Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Sezam book, Београд, стр. 641.

⁵ *Исто*.

лу књижевности нијесу били довољни да Деретић смјести Његоша у епоху романтизма, јер му вјероватно није било довољно очито колико је тих утицаја сам писац плодотворно прихватио. У метрици Деретић допуњује скалу Његошевог класичног израза, наводећи да пјесник често пјева класичним осмерцем. Ипак: „Осмерац као основни стих Његошевог класицизма потискује се а до изражаја долазе друге врсте стиха: десетерац, дванаестерац или чак шестерац”.⁶ Није јасно зашто је осмерац само класицистички метрички образац, кад је он исто тако и одлика народног пјевања и складања. Пренаглашену припадност класицизму Деретић наставља тумачењем *Луче*, која, по овом историчару, одступа од *Библије* и „приближава се античким космогонијама”. Ово тумачење је прилично дискутабилно, а релативизује га сам историк на истој страници истицањем „да је Његошева васиона ближа слици васионе у данашњој науци него у науци његовог доба”.⁷ С овим бисмо се у потпуности сагласили, јер колико је год Његош био ретроспективан мислилац, он је још више био проактиван филозоф, који је наслућивао, прорицао, знао шта ће се дешавати у будућности и како космичка кретања изгледају. Деретић наводи општепознату астрономску слику данашњег космоса који се непрестано шири, а која је слична и Његошевој визији непрестаног стварања нових небеских тијела и свјетлосног ширења на рачун мрака и тамних материја. У овим визијама пјесник је заиста био далеко испред свога времена и докучио основне космичке механизме као какав савремени, модерни научник, са мноштвом техничких помагала.

Деретић није Његоша одређивао само у знацима класицизма, народне поетике и романтизма, већ је у његовом дјелу налазио и елементе других пјевања и стилских одређења. Он га је повезивао и са реализмом и на том плану истицао више посебних одлика. Ту су, прије свега, шаљиви и хумористички пасажии и ликови, нарочито у виду Драшкових приказа млетачке средине, карикатурални лик попа Мића, улога бабе-вјештице, смјехотворне сцене надгорњавања православаца и муслимана и многе друге. Више реализма него у *Горском вијенцу* Деретић налази у *Шћепану Малом*. „Ако је *Горски вијенац* романтична херојска поема у драмском

⁶ Исто, стр. 625.

⁷ Исто, стр. 629.

облику, *Шћепан Мали* је политичка комедија с елементима трагике, ироније, гротеске. Као слика црногорског менталитета то дјело је Његошев заокрет од романтизма ка реализму⁸. И комедије као књижевна врста са политичком тематиком јесу типично реалистички производи и облици који се издашно стварају и афирмишу у Његовом стваралаштву. Његош је за потребе писања *Шћепана Малог* проучавао архивску и историјску грађу, а такав приступ омогућио му је да са више научности и објективности обради једну прилично савремену тему, из тек недавне прошлости Црне Горе, која је тако живо била присутна и актуелна у пјесниковом времену. Иако је *Луча* можда била најудаљенија од реалистичких конкретности, те се бавила космогонијским и метафизичким проблемима и теоријама, сама чињеница да се њене пројекције и астрономске визије поклапају са данашњим резултатима науке о космосу дају и овом дјелу неку дозу реалистичности, односно научне фантастичности и пророчанске остваривости. Реализам Његошевих дјела морао је доћи у комбинацији са романтичарским идејама и поетским врењима, а његово присуство морало је доћи тек послјије снажних излива романтичарских тонова, па велики спектар стилских лукова, који иду од класицизма, народне књижевности, препорода, предромантизма и романтизма, а завршавају се са реалистичким набојима, па чак и неким модерним пројекцијама (Ломпар), јасно нам говори да се код Његоша ради о великом плурализму идеја и стилова, да је он од свих праваца узимао (и изграђивао) понешто, али да се најплодотворније не остварује као романтичар. До оваквих експлицитних закључака Деретић није хтио доћи, него се неодређено држао тезе да Његош својом претежношћу припада предромантичарским раздобљима, иако је увелико закорачио и у доба романтизма, па и даље од њега.

Најпознатији историчар епохе српског романтизма, *Миодраг Поповић*, у своје три књиге о овом периоду смјестио је књижевно дјело П. П. Његоша у оквире романтизма а посебна студија о овом пјеснику заузела је посљедњу цјелину прве књиге (199–318), гдје се на око 120 страна опширно и аргументовано бавио цјелокупним књижевним дјелом овога пјесника, и то на широк и разнородан начин, обухватајући различите видове интерпретација и тумачења.

⁸ Исто, стр. 635.

Почетна студија ове књиге има свој наслов „Увод у епоху” и њен наставак садрже обрађени писци, Вук. Ст. Карацић, Прота М. Не-надовић, Сима М. Сарајлија, а на крају је велика студија о Његошу.⁹ Као историчар који се цијелог живота бавио српским романтизмом, Поповић је добро изучио овај период српске књижевности, који он назива епохом, те су његове оцјене и сврставање одређених аутора у овај период књижевности били аргументованији, шире засновани и образложенији. Поповић ипак сврстава Његошево дјело у почетке романтизма (проторомантизам), називајући Његоша, Сарајлију и остале ауторе епском фазом српског романтизма, за разлику од романтичара лирске оријентације, као што су Б. Радичевић, Ј. Ј. Змај, Ђ. Јакшић и Л. Костић. За Поповића припадност Његоша романтизму је несумњива, иако је она сагледана на посебан начин, о којем се може расправљати.

У вези са посебном припадношћу Његоша романтизму, Поповић најприје напомиње тај епски дух који је дошао под утицајем народних пјесама и храбрих подвига српских бораца за слободу (Карађорђа, али и многих јунака у Ц. Гори), он је у „јечи гусала” препознао исто оно што су дочули „европски романтичари у музици: озвучено биће света.”¹⁰ Тај звуковни елеменат, уз говорну поезију и реторику, уведе Његоша у националну романтику и патриотску, родољубиву поезију, које представљају основне стубове великог дјела романтичарског пјесништва. Надојен том епском традицијом и поетским заносом, и сам је постао храбар борац и мудар и одлучан државник на бранику отаџбине, српства, словенства и хришћанства. Није само Његошева поезија била романтична, већ је такав био и пјесников лични живот. Своја дјела посвећивао је јунацима и пјесницима, двјема врстама људи које је највише цијенио и поштовао и чијим се примјерима бескрајно надахњивао. Милош Обилић, Карађорђе, Сарајлија, Пушкин и неки други великани минулих времена или савременог доба остали су му трајна инспирација. Попут многих других познатих тумача, теоретичара и историчара српске књижевности, и Поповић наглашава да су поједина Његошева дјела настајала у заносу, брзо и надахнуто, па је чак и веома сложена *Луча микроkozма* настала за око четири недеље. Ова краткоћа

⁹ Исто, стр. 654.

¹⁰ М. Поповић има посебну књигу о Његошу: *Боник цетињски*, Октоих, Подгорица, 1996.

писања и интензивност стварања такође је карактеристика маштовитих пјесника и романтичара.

Већина дјела овог пјесника носе печат националне романтике и револуционарне борбе за слободу српског народа, али су ови елементи најзаступљенији у *Горском вијенцу*, најбољем и најпрославленијем Његошевим дјелу. Овде се наводи и тврђење Љубе Ненадовића, према коме је Његош на растанку у Фиренци оставио аманетне стихове:

На Косову да се састанемо
Да ми наше старе покајемо.

А штампање *Лажног цара Шћепана Малог* остварио је у Загребу, на којем је стајало да је ово дјело објављено „у Југославији” и то је можда први помен ријечи *Југославија* у неком дјелу/документу на балканским просторима. Поред Пушкина, дивио се животу и дјелу Бајрона, чију је слику држао на зиду своје Биљарде. Његови преводи Ламартина и Хомера свједоче да се Његош тешко двојио између класицизма и романтизма. Онако како је пјесника представио М. Поповић, ипак је у његовом дјелу и животу проналазио више романтичарских тонова и садржаја, иако између та два стилска периода не владају само супротности него у њима има и прелазних особености, па и истовјетности, нарочито у смислу глорификације јунаштва, етичности и истицања личног примјера. Те двије стилске крајности у литератури на посебан начин у јединствену цјелину спаја народна епика и народна лексика, из чије се перспективе не виде супротности између античке духовности и националног препорода новијих времена – са романтизмом као главним књижевним изразом новог доба. Његош је у виђењу М. Поповића и сам као личност имао много тога што је подсећало на античку прошлост: „Снагу, јунаштво, љепоту”.

Његово угледање на античку књижевност ишло је некако паралелно са народном књижевношћу или се увелико преплитало са њом. Ту врсту симбиозе Поповић је назвао „хеленизовани романтизам”. Народно и фолклорно стваралаштво укључивало је у себе разне историјске легенде, херојске примјере, дестерачки сразмјер, пословице, епске и лирске пјесме, митове, предања. Свега тога налазимо и у класичним дјелима античке књижевности, а херојско доба Његошевог времена црпјело је своју духовну снагу на таквој тради-

цији, тако да су се антика, народна етика и њена поезија слили са романтичарским превирањима у једну доста складну цјелину.

Његошев романтизам виђен је не само у овој симбиози класике и народне књижевности него и код источњачких пјесама препуних еротике, севдаха и отворене сензуалности. Ови тонови, исказани у навећој мјери у *Горском вијенцу*, надопуњивали су или проширивали хоризонте романтичарског пјевања и прибављали им истанчани лиризам. Као извјестан пандан овим екстатичним изливима потурчењака, али и као њихова надопуна и видан напредак поетског умијећа, достигнуте узвишености и префињене љепоте исказа стоји ненадмашна пјесма *Ноћ скупља вијека*, у којој има доста сродности са пјевањима помуслимањених Срба. „Чежња за љубављу и путена источњачка страст честе су код романтичарских песника.”¹¹ Слике Фатиме или снахе Милоњића бана горе романтичном ватром женске сензуалности без обзира на то што су у питању два типа идеалне љепоте, једног потпуно сатканог од чисте путености и мекоће њежног женског тијела, и другог, хероизованог и идеализованог, али ништа мање привлачног јуначком мушком оку.

Оно што раздваја Његоша од лирских романтичара јесте да у његовој љубавној поезији, посебно у *Парису и Хелени* или *Ноћи скупљој вијека* нема мотива *мртве драге*, који је у српску књижевност дошао преко њемачке романтике. Насупрот мртвој драгој осталих романтичара, његова драга је *жива драга*, конкретно живо биће које постоји, са којим пјеснички субјект ужива све сласти љубавног доживљаја, а романтични доживљај и нестварност постиже се у атмосфери и под копреном љетње ноћи. Његова љубавна чежња је друкчија но код осталих српских романтичара, али она је, свакако, друкчија и код сваког пјесника посебно, иако код Његоша *различитија* и *особенија* него код осталих. Уосталом, сви српски романтичари пјевају своју љубавну поезију на различите начине, а Његош изузетно посебно. Вероватно је све то зависило и од прилика у којима је живио, друштвеног положаја који је заузимао. Не заборавимо да је међу свим овим пјесницима једино Његош био владар и владика. „У песмама са мотивом мртве драге, која је као лирски архетип доста чест код романтичара, чулно је укинуто, односно преведено у нешто друго: у идеално, духовно оноземалско. Код Њего-

¹¹ Исто, стр. 207.

ша ерос је само делимично сублимисан у духовно.”¹² У *Ноћи скупљој вијека* конкретно и идеално су у животној равнотежи и поетској хармонији.

У неким сегментима и значењима, без обзира на особености и разлике у пјевању, Његошева љубавна поезија се спаја са тежњом ка универзалности и вјечности, које одликују све наше романтичаре. „*Тренућ ми је сваки сахат – моје вријеме сад не иде;*” каже он, а космичке димензије и свевременост потенцира и Лазина *Santa Maria dela sallute*. Његош се до извјесне мјере удаљавао од хришћанске догме не само у посматрању и објашњавању космичких процеса, него и у љубавној поезији. Релативност времена нигдје није толико дошла до изражаја колико у љубавним стиховима, чиме је Његош најавио Ајнштајнову теорију релативитета.

За Поповића *Луча микрокозма* је по форми класицистичко дјело, али је „у суштини романтичарско, изразито субјективно дјело, у које пјесник преноси властите емоционалне и животне драме”.¹³ Слика и визија космичких појава и процеса није само резултат проучавања и сазнања научних закона и наслућивања једне умне личности, него је то и пресликана земаљска ситуација и положај човјека и владара на небеске просторе. Иако Његош замишља Бога као засебно и врховно биће читаве васионе, не можемо се отети утиску да је Господ Бог један апсолутистички владар, какав је био и Његош, а Сатана и побуњене легије нијесу ништа друго до самовољна племена и њихови господари који се узалудно боре против централне државне власти у настајању. Побједа Бога над силама мрака јесте, у ствари, прижељкивана и остваривана побједа јединствене државе над бројним сепаратизмима и аутархијом. Рекло би се да је Сатана, поред негативних одређења и узалудне побуне, носилац и нечега што је настало још у античком добу, а то је борба за равноправност, демократију и слободу. Ови идеали, наравно, нијесу били у сагласности са временом када је Његош стварао самосталну државу и покушавао да се ослободи азијатске тираније. И управо апострофирање ових идеја и значења непримјерених конкретним условима и разумним тежњама једног народа чини њих негативним, неуспјешним и трагичним. Његошева лична драма и трагика њего-

¹² Исто, стр. 229.

¹³ Исто, стр. 233.

вог народа саставни су дјелови космичке драме и вјечне борбе између добра и зла, између свјетлости и мрака. У томе је вјечно нераскидиво јединство микро и макрокосмоса, у томе је романтичарска поезија *Луче* барем равноправна оној космологошкој и космогонијској визији, која садржи и значајне елементе научности и научне фантастике.

Код романтичара честа је чежња (и тежња) да се допре у далеке предјеле, да се мишљу и погледом обухвати свијет, па и да се пропује њиме. Његош је, колико су му то прилике дозвољавале, често путовао и путовање је сматрао врло важним за лично усвршавање и интелектуално сазријевање. „Ко не путује тај не живи, тај не знаде што је свијет, што је свјетска мјешавина”.¹⁴ Поповић је уочио ту посебно изражену поетску жицу Његошеву, ту опсесију за путем и путовањем, и повезао је са примјерима других романтичара. „Код Новалиса, најфлуиднијег пјесника романтичарске бесконачности, срећемо Христа који ће нас подсетити на Његошевог”.¹⁵ Његошево путовање никада није извођено само ради пута, него првенствено због нарочитих духовних садржаја и државничких послова, због спајања са бесконачним димензијама и универзалним примјерима. Христос је посредник између човјека и Бога, између реалног и метафизичког свијета. Његош, као и многи познати романтичари, не чезне само за даљинама него и за висинама и удаљеним космичким просторима. Његова *Луча* сва је прожета том чежњом да се допре до најудаљенијих и највиших висина Космоса, до самог Бога и његовог величанственог престола. Завршавајући своја запажања о Његошевим стилским особеностима, Миодраг Поповић је напоменуо и пјесникове различитости у односу на остале српске романтичаре. Док се код осталих романтичара пјесничка имагинација најчешће креће између сна и јаве, „у Његошевој поетици сан и јава сливају се у једно, нијесу антитезе”.¹⁶ Мада, када се боље погледа, сан и јава нијесу антитезе ни код најпознатијих романтичара, и наших и страних, а танка граница која их дијели толико је флуидна и непостојана – да се једва назире и региструје. Код Његоша она готово и не постоји, што је само ступањ више изражајности него у осталих романтичара.

¹⁴ *Исто*, стр. 237–238.

¹⁵ Његошево писмо упућено тршћанском учитељу Димитрију Влаисављевићу – 31. I 1851. М. Поповић, *Исто*, стр. 280.

¹⁶ *Исто*, стр. 316.

Теоретичар и историчар књижевности *Радомир Ивановић* у својим књигама¹⁷ о Његошевом пјесничком дјелу ближи је у својим разматрањима М. Поповићу него Скерлићу и Деретићу, јер и он Његошево пјесничко дјело види првенствено у оквирима романтичарске поетике, али је у томе отишао и корак даље, подробније, наводећи који су то све елементи и по којим стилским одликама ово дјело припада романтизму, а шта овога пјесника веже за остале књижевне епохе и правце. Наиме, Ивановић на више мјеста у својим књигама говори о претежној припадности Његоша романтичарској епоси, чиме је на посредан начин негирао она мишљења која сврставају нашег пјесника у предромантичарске стилове и правце, а његова сагласност са периодизацијским исходиштима најбољег познаваоца и проучаваоца српског романтизма (М. Поповића) у вези са Његошем није била плод некаквог угледања и понављања већ изреченог, већ је произашла као резултат објективног проучавања, подробне анализе и извођења релевантних закључака на бази истих или сличних чињеница и стилских нијансирања. Према овим тумачењима, Његошево дјело припада и другим поетичким обрасцима, нарочито классицизму, народном пјевању и укупној српској духовној традицији (нарочито оној библијској и хришћанској), рационализму и предромантизму, па и реалистичким узусима и објективним поставкама на којима се изграђивала умјетничка структура цјелокупног Његошевог дјела. У тумачењима овог учењака могу се пронаћи и назнаке утврђеног присуства модернистичких матрица, мада је њих у већој мјери утврђивао један други аутор у књизи *Његош и модерна*.¹⁸

У вези са бинарном опозицијом оптимизам/песимизам за романтичаре је карактеристичнији овај други појам – као специфична духовна категорија у којој се они најчешће крећу и којом су првенствено настројени. Уз сав дјелатни активизам и усредсређеност на рад (и свемоћ) маште у људским и пјесничким пословима и пројектима, за романтичаре је карактеристично и једно негативно осјећа-

¹⁷ Р. Ивановић је написао неколико књига о Његошевом поетском дјелу, од којих се посебно издваја: *Његошева поетика и естетика*, „Змај,” Нови Сад, 2002. У њој је сажео двије претходне књиге (*Његошев поетски говор*, 1991. и *Његошева психологија и филозофија стварања*, 1997), али је додао и неке нове радове. Ивановић је исписивао и више других радова о овом нашем пјеснику и филозофу.

¹⁸ У том смислу треба видјети књигу: М. Ломпар, *Његош и модерна*, „Филип Вишњић,” Београд, 1998.

ње свијета и невјеровање да се многа битна лична и национална питања могу разрјешавати на позитиван начин. Изражена скепса и извјестан агностицизам присутни су и у Његошевом дјелу, па их као такве Ивановић и региструје. Многе тајне овога свијета и космоса недоступне су људском поимању и сазнању. Уз то, ни способност човјека и пјесника/ствараоца да сâм осмисли и дефинише природу проблема с којом се суочава није увијек на потребној висини, јер не само пјесник него ни научник/лингвиста није увијек у стању да језички изрази све моменте и све нијансе предмета и процеса са којим се суочава и које покушава да разријешити на добробит појединца и цјелокупног људског колективитета. Романтичарска песимистичка визија присутна је на многим мјестима у Његошевим стиховима, она се понавља из дјела у дјело, иако она никад не превладава његов борбени активизам и револуционарни бунт, јер је Његош, попут самог Господа, стално „творитељном зањат поезијом.” У духу народне поезије испјевана је и поема *Црногорац заробљен од виле*, у којој има бајковитости, сродности са мистичним романтизмом и метафизичким свјетовима као својом окосницом.

Ивановић је подијелио токове Његошевог стваралаштва на двије, односно три фазе, али је, за разлику од Скерлића и Деретића, као предромантичарску и проторомантичарску фазу одредио само ону прву, у којој су доминирале похвалне пјесме и оде, које су преузете из класицизма, а њих није мали број. Ове врсте пјесмотвора није су имале само пјесничку функцију него су писане из одређених политичких и државничких разлога. Нарочито када су упућиване значајним историјским личностима онога доба које су веома утицале на судбину Црне Горе у цјелини.

Његош је у свом животу и пјесничком стварању био веома ангажован на грађењу духовне климе за уједињење балканских Словена у једну државу равноправних народа. Сматарајући увијек Црногорце дијелом српства, он је, наравно, најприје тежио ослобођењу свих Срба од моћних царстава и стварању посебне државе, па тек онда био у заносу за стварањем заједничке Југославије. Сматра се да је то име (Југославија) он и први употрејио.¹⁹ Потом су њего-

¹⁹ Појмове *Југословјани* и *Југослав* и прије Његоша употребљавале су неке друге културне и политичке личности, као нпр. Теодор Павловић. О томе видјети: В. Крестић, *Срби у Угарској (1790–1918)*, Матица српска, Нови Сад, 2013, стр. 53.

ве идеје ишле ка укупној словенској узајамности и слози, ка јачању словенских народа и стварању претпоставки за њихово што тјешње јединство у сваком погледу. Словенска идеја била је пројекат не само српског него и свесловенског романтизма. А једна од посебних језичких одлика Његошевог пјесничког језика била је употреба великог броја славенизама, о којој је писало доста језичких ауторитета.²⁰ На ову значајну особеност Његошевог пјесничког дјела указује и Ивановић, истичући да се под њом подразумејувала „словенска узајамност, слобода, национална и индивидуална једнакост, правда и многи други” елементи. Словенска идеја била је широк појам који је обухватао готово све сегменте материјалног и културног препорода свих словенских народа. Њоме је прожет већи дио Његошевог пјесничког опуса, чиме се још више учвршћује романтичарска поетика овог пјесника. Може се слободно рећи да је словенска идеја била преовлађујући „дух епохе” романтизма у свим словенским књижевностима, као што је то био и „свјетски бол” у свим књижевностима ондашње Европе, па и свијета.

Иако је Његош у првој фази стваралаштва класициста, који преводи и *Илијаду* са руског језика, он је био свјестан да је то за његово дјело само пролазна етапа, па је такво опредјељење изразио и стиховима: „Не, ја на Олимпу више нећу, / већ се крила к њему ми не крећу” (*Мојему друштву на Петровдан*). Силазећи са небеских висина, он покушава да уређује овоземаљске проблеме, усклађујући националне и језичке проблеме, рјешавајући важна питања свога народа и његове сложене културе. Тако је у пјесми *Поздрав роду на Ново љето* на врло једноставан и ефектан начин разријешао проблематику српског књижевног језика, што је било потпуно у духу идеја и програма Вука Караџића:

Липо, лјепо, лепо и лијепо,
 било, бјело, бело и бијело –
 листићи су једнога цвијета,
 у пупољ се један одњихали

²⁰ Нарочито су детаљно набројани, класификовани и описани славенизми у књизи: С. Стијовић, *Славенизми у Његошевим пјесничким делима*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1992.

Изгледа да је Његошу био познак Вуков чланак *Срби сви и свуда*, којим се на објективан и научно верификован начин говори о Србима-православцима, Србима-мухамеданцима и Србима-католицима, који имају заједничко (и исто) поријекло, заузимају један културни простор, сви говоре једним (српским) језиком, а само их вјера раздваја. У овој пјесми у питању је српски – штокавски – језик који има само различите изговоре старог гласа Ћ, а све остало су нијансе различитог изговора у оквирима истог језичког система, истог језика.

За разлику од других поетских школа и учења, романтизам полаже све своје стваралачке наде у снагу надахнућа, а ту човјек није само извор и утока свих творачких потенцијала, него је пјесник као стваралачко биће у блиском дослуху са божанским силама, са божанским надахнућем. Ова стваралачка симбиоза божанске и људске креативности изузетно је плодносна, маштовита и чаробна и она је као таква – велика одлика романтичарске књижевности. Бог је у свом неисцрпном надахнућу створио и човјека као стваралачко биће, а то није обична материја, већ живо биће, обдарено говором и стваралаштвом: „*Твар је творца човјек изабрана!*”, како пише у *Лучи*, гдје од свих професија пјесник најближе Творцу стоји, „прожет божанском ватром надахнућа”, како каже Ивановић.

Његош је веома много волио да путује и то је чинио кад год је за то имао прилике, упознајући се тако са спољним свијетом, ширећи своје видике, образујући се и интелектуално сазријевајући. Међутим, начин на који је путовао доста нам говори и о његовом начину рада и писања. Познато је да пјесници романтизма све своје наде полажу у машту, у стваралачко надахнуће, било њихово, било божанско. У том надахнућу и маштовитим заносима није било мјеста за некакав план, студиозност, пројектовање свих важнијих праваца којима би се кретала њихова стваралачка енергија. Чак ни писци реализма не стављају најприје на папир своје замисли и конструкције, мада има и таквих, што би већ било у складу са општом поетиком реализма. Да је Његош по природи био прави романтичар, говори нам и његово поистовјећивање природе путовања и писања. „Ја сам у писању исти као у путовању, нигдје се не умијем једнога правца држати но све тумарам.” Стварајући без плана, по надахнућу и тренутној инспирацији, нарочито када су у питању мања дјела, пјесник је на најбољи начин потврдио да је основна природа његове

умјетности романтичарска, што не искључује из његовог дјела примјесе других пјесничких школа и стилских усмјерења.

Ивановић с правом указује да су многи аналитичари гријешили сврставајући поједина Његошева дјела час у једну час у другу или трећу стилску формацију, а било је доста погрешака и у разврставању његових дјела према посебним врстама, што је вјероватно проистицало из недовољне теоријске предспреме појединих аутора. Доминантне стилске формације или књижевне епохе којима припадају ова дјела су, према његовом мишљењу, *класицизам*, *предромантизам* и *романтизам*, а ми смо мишљења да се, када је у питању укупно Његошево дјело, може говорити и о још неким стилским парадигмама, као што је рационализам, нарочито *реализам*, па и модерна књижевност. Несумњиво је тачно оно што Ивановић тврди у сљедећем пасажу, назначујући које су Његошеве најизразитије творевине као посебне врсте и гдје оне припадају: „Неке од њих припадају *класицизму* (пјесма „Кнезу Метернику”), неке *предромантизму* („Црногорац к свемогућем Богу”), а неке високом *романтизму* (поема „Мисао”), коме, иначе, припада и најуспјелије Његошево дјело – алегоријско-религиозно-романтични еп *Луча микрокозма* (Београд, 1845), дјело којим је пјесник био најзадовољнији”.²¹ Потпуно смо сагласни да је *Луча* прворазредно романтичарско дјело, али се вјероватно многи неће сложити да она вредносно и естетски надмашује *Горски вијенац*, а са тим ставовима бисмо се и ми поистовјетили. Његош јесте сматрао *Лучу* својим најбољим и најсавршенијим дјелом, но за велики дио књижевне науке и најпознатијих књижевних историчара *Горски вијенац* је најбоље Његово дјело. Да мишљење пјесника/писца буде непотврђено од стране књижевних тумача и теоретичара, за то има много примјера. Овдје само напомињемо да је и Јаков Игњатовић свој опширни роман *Патница* одушевљено истицао као најбоље своје дјело, а литературологија то није потврдила. Наравно, разлика између *Горског вијенца* и *Луче* у естетском и сваком другом смислу много је мања неголи, рецимо, између *Вечитог младожење* и *Патнице*, но она је, по нашем мишљењу, евидентна и доказана. *Горски вијенац* је најбоље Његошево књижевно дјело. Оно је и романтичарско дјело *par excellence*.

²¹ Р. Ивановић, *Његошева поетика и естетика*, „Змај,” Нови Сад, 2002. стр. 324.

II

Да резимирамо и додамо, да надоградимо. Најпознатији историчари српске књижевности, Скерлић и Деретић, периодизацијски смјештају Његошево пјесничко дјело испред романтизма, с тим што је код овог првог Његош постављен негдје на средини предромантизма, односно негдје на половини пута од „рационализма ка романтизму“, док је код овог другог он заузео мјесто непосредно уз сами романтизам, а тај дуални и прелазни период назвао је „класицизам и предромантизам“. На другој страни, М. Поповић је Његошево дјело смјестио у рани романтизам или проторомантизам, а њему, поред овог пјесника, припада и С. М. Сарајлија. За разлику од осталих романтичара, Поповић ове романтичаре (и њихову епоху) назива херојско-патријархалним романтизмом, док би остали (Б. Радичевић, Ђ. Јакшић, Ј. Ј. Змај и Л. Костић) били лирски романтичари. У основним значењима ова периодизација има својих добрих страна, јер је њоме узета у обзир већина суштинских особености, али ни она није у потпуности тачна, јер су се и тзв. лирски романтичари увелико бавили патриотским и херојским темама наше историје. Нарочито у својим драмским дјелима, па и знатном дјелу родољубивих пјесама. Р. Ивановић у овоме послу разврставања појединих дјела према књижевним и стилским формацијама заузима нешто флексибилније и поузданије ставове, налазећи да је Његошево дјело у том погледу веома сложено и да припада различитим периодима. И то у различитој сразмјери. По њему, три су основне епохе/периода којима припадају Његошеви умотвори, а то су класицизам, предромантизам и романтизам. Опрезни и уравнотежени Ивановић не искључује ни припадност другим правцима, рационализму, реализму или неким облицима модерности, али су они, као дефинисана и заокружена поетика, знатно мање заступљени и присутни и мање дјелотворни у Његошевом дјелу. Послије другог низа година књижевна историја и сама стиче властиту историју, помјерајући се од почетних ставова, који су били начелни и помало неодређени, ка све прецизнијем позиционирању и разврставању свих важнијих елемената овог разнородног пјесничког опуса. Када се упореде и сведу сви резултати поменутих аутора, из њих несумњиво проистиче закључак да се битно помјера тежиште стилске припадности свих Његошевих дјела, које се раније одређивало у неким предромантичарским фазама, а данас се гро његових дје-

ла, и то оних најзначајнијих, одређује као романтичарско, уз немале трагове осталих стилских усмјерења и припадности.

Не негирајући различитост Његошевих стилских одређења и узора, а увиђајући да се његово дјело у том погледу мора прецизније одредити и приближити једном доминантном периоду/епоси, ми долазимо до сазнања да Његошеви пјесмотвори највише припадају романтизму, како оном раном (протореализам), тако и оном зрелијем или високом. У наредним образложењима и појединачним примјерима покушаћемо да докажемо да су најважнија Његошева дјела у највећој мјери романтичарска, да припадају првенствено изразито развијеном романтизму, да се у њима очитује и читава лепеза осталих романтичарских валера, а да се многа дјела, првенствено она мања обимом (и то не сва), усаглашавају са основним приципима класицизма, дјелимично рационализма, предромантизма и реализма, те да се и неки од елемената модерности и неспутане авангардности могу пронаћи у читавом његовом опусу. Покушаћемо сада да у краћим тезама покажемо и утврдимо сву ширину и разноврсност поетских одлика Његошевих дјела које су несумњиво романтичарске:

1) Најобимнија дјела Његошева, *Луча микрокозма* (1845), *Горски вијенац* (1847) и *Лажни цар Шћепан Мали* (1851), објављена су у вријеме снажног замаха српског романтизма, и то заједно са неким другим дјелима српских и јужнословенских романтичара. *Година 1847.* је крупан датум за историју целокупне српске књижевности и културе, не само за епоху романтизма, јер су тада, поред Његошевог *Горског вијенца*, штампане и *Песме* Б. Радичевића, објављен је превод *Новог завјета* В. Караџића и *Рат за српски језик и правопис* Ђ. Даничића, а да напоменемо да је у то вријеме И. Мажуранић издао свој спјев *Смрт Смаил-аге Ченгијића* (1846), такође прворазредног романтичарског дјела на нашим балканским просторима. Година објављивања *Горског вијенца* је и прекретнички међаш од којег почиње српски романтизам, завршава се сентиментализам и предромантизам, а крупним корацима започиње епоха романтичарске књижевности. Само исто вријеме у којем су објављена нека дјела не значи да су та дјела нужно истога стилског усмјерења или сличне поетике, но не можемо тврдити ни супротно. Прочувена сродност ових дјела потврђује нам да она имају много заједничких карактеристика и да припадају истој школи писања. Иако су *Луча*, *Горски вијенац* и *Шћепан Мали* по садржинским идејним и

стилским концепцијама врло различита дјела, несумњиво је да она припадају раздобљу романтизма, али уз неке специфичности и разлике код сваког од њих. *Луча* је најмаштовитије и најфантастичније Његошево дјело, а машта је, знамо, једно од најбитнијих обиљежја романтизма. *Горски вијенац* у себи баштини националне и родољубиво-мудроносне идеале и садржаје, те је такође незамисливо га посматрати изван поетике и програмских оквира српског романтизма. *Лажни цар Шћепан Мали* стваран је, у односу на пјесника, на мотивима из не тако давне прошлости, он је такође израз вјековне тежње за слободом и самосталном државом, па се и ово дјело развија и остварује као вишевјековни сан једног народа који тежи својој пуној реализацији, те га је зато немогуће искључити из програма и пројекта српске романтике. Истина, *Шћепан Мали* писан је, за разлику од других дјела, са нешто више плана и материјалне документованости, са више историјске тачности, тако да нагиње и реалистичким проседеима, но његова је романтична подлога несумњива. По годинама рођења Његош је био деценију-двје старији од осталих српских романтичара, и мада је почео рано да пише, његова најзрелија дјела настају баш у вријеме када и други романтичари објављују своја најпознатија дјела. Снажан развитак српског романтизма незамислив је без најпознатијих спјегова П. П. Његоша.

2) Романтичари се највише баве својом *националном историјом*, било да се она извлачи из даље прошлости, било да се сагледава из нешто ближе перспективе. У Његошевом дјелу историјска прошлост не представља нека далека збивања, заодјенута маглом непознаница и епском ауром из народних пјесама, већ његово дјело исцрпно распреда историјска збивања ранијег (XVII) вијека, крећући се потом све ближе и ближе ка свом времену и просторном одређењу. И такозвана истрага потурица, и загонетна мисија Шћепана Малог јесу крупни догађаји од којих писца не дијели ни читав један вијек. Када се, пак, у неким мањим пјесмама и поемама приближава своме времену и тегобним условима у којима је Његош живио и радио, основне одлике постају савременије, реалистичније, опипљивије. Доста реалистичких пасажа већ имамо у *Горском вијенцу*, а нарочито у *Лажном цару Шћепану Малом*. Међутим, савремена таматика није добијала само реалистички призвук, него је у стилском и језичком смислу наликовала и класичним обрасцима писања, а ту се највише истичу његове посланице и оде упућене значајним људима тога времена, у којима су од књижевних претензија

биле важније политичке поруке и дипломатске игре вођене у циљу остваривања што бољих интереса за свој народ и државу у повоју.

У духу српског националног романтизма, у складу са европским романтичарским токовима, Његош је описивао важне историјске догађаје и сликао велике личности које су покретале историју. Ту се налазе владике и игумани, војводе и сердари, султани и цареви, кнезови и банови, национални јунаци првога реда и велики издајници. Али Његош представља и обичан народ, мале људе и неке попове, зле вјештице и ситне душе које за кору хљеба или из страха за себе и своје ближње, знају да изневјере велике борбене идеале, а Његош их је сликао на разнолике начине, приближавајући их реалистичким портретима и колективним физиономијама каквих је доста било у тадашњој Црној Гори.²² Његош представља историјске личности које су постојале, које је познавао или могао познавати, али је неке и измишљао и вјешто уклапао у плејаду херојских ликова које је стварао. Један од измишљених ликова јесте Вук Мандушић, јер се зна да у малој Црној Гори таквог презимена није било. Све те ликове и необичне ситуације у којима се они налазе и дјелују, вјешто је спајао са даљом историјском прошлошћу, са Немањићима, царом Душаном и царом Лазаром, са Милошем Обилићем, који је у Његошевој визији и витешкој етици досегао Ахилове висине и особине, стварајући од њега највећег српског јунака, већег и од Краљевића Марка. Поступајући овако са националним јунацима и презентирајући их на изузетан начин, пјесник у потпуности остварује све задатке романтичарске поетике, и то не само оне са почетка овог стилског усмјерења него и оне из високог романтизма.

3) За стилску припадност неког писца одређеној епоси можемо судити и на основу *посвета* које је он формулисао и упућивао важним личностима. Посвете много говоре не само о писцу/пјеснику него и о његовом књижевном дјелу, о његовим идеалима, узорима и настојањима да достигне оне величине којима се дивио. Једна чу-

²² Још је П. Лавров у својој књизи *Петр Петрович Његош владика черногорский и его литературная деятельность* (1887) уочавао велики број реалистичких особина Његошевог дјела. У нашој литератури познат нам је чланак М. Богдановића под насловом *Реализам „Горског вијенца“* (*Стари и нови, сабране критике I*, Просвета, Београд, 1961. стр. 95–111). Аутор ових редова такође је повезивао реализам *Горског вијенца* са српском реалистичком поетиком. То је оглед „*Горски вијенац*” и *српски реализам*, у књизи: М. Јеврић, *Из српског реализма*, Институт за српску културу, Приштина, 2002, стр. 7–19.

вена мисао то овако формулише: „Дивљење нас изједначује са оним чему се дивимо”. Сва своја значајна и обимнија дјела Његош је посветио некој великој историјској или књижевној личности. Ипак, његове посвете чешће су намијењене пјесницима, књижевним великанима него осталим. *Лучу микрокозма* Његош је посветио свом учитељу и осебујном пјеснику романтизма С. М. Сарајлији. *Горски вијенац* посвећен је вођи Првог српског устанка Карађорђу Петровићу, величајући његове подвиге у борбама за национално ослобођење Србије и српства од османских завојевача.

Ал' хероју топлскоме, Карађорђу бесмртноме,
све препоне на пут бјеху, к циљу доспје великоме:
диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши,
из мртвијех Срба дозва, дуну живот српској души.

Збирку епских пјесама *Српско огледало* (1845) намијенио је „Сјени Александра Пушкина”, којег је цијенио и као романтичарског пјесника и као представника великог руског народа, који је увијек кад је било тешко помагао српском народу у Црној Гори и изван ње. Овдје ће Његош рећи: „Сретњи пјевче великог народа, / твоме праху земном свештеноме / собраће ти витешки подвизи / пред дивнијем ступају олтаром”. На зиду своје радне собе у Биљарди Његош је држао Бајронову слику, што значи да се изузетно дивио овом великом романтичару и бунтовнику, револуционару који је подржавао многе националне покрете, па на једном таквом ангажману (у Грчкој) и погинуо. *Лажни цар Шћепан Мали* није посвећен никоме, али се из њега види колики је пијетет народ у Црној Гори гајио и осјећао према Русији када је он једног тобожњег Руса за цара прихватио и прогласио. Посвете Његошеве недвосмислено потврђују наклоност Његошеву према представницима и пјесницима романтизма и вођама национално-ослободилачких покрета. Све Његошеве посвете свједоче да је он најприје био романтик, па тек онда класициста и предроматичар. Посебна Његошева пјесма *Бранку Радичевићу* нема значај посвете у претходним значењима, али је исцијело посвећена овом романтичарском сабрату, са идејом о заједничком колу и роду: „Ајде, роде, колу амо / да јуначки попјевамо; / глас нек јечи, нек се чује, / нек цркају љуте гује!”

4) Књижевна наука је утврдила да се књижевност углавном развија у цик-цак линијама, гдје се један књижевни период замјењу-

је другим, и то се одвија по принципима супротности. Када се особине једног периода/епохе истроше и постану овјештале, онда се јављају сасвим друкчије књижевне особености, тако да добијамо историјску развојну линију у којој се први и трећи сегмент подударају, као што су подударни и други и четврти одјељак дате литературе. Ово правило се појављује и код великих одсјека књижевности, као што је релација средњовјековна књижевност – нова књижевност, али и кроз оквире нове књижевности, гдје се разликују или попримају велике сличности њени посебни периоди и стилови. Већ код самог Његоша видимо да се романтизам наслања на класицизам, иако између њих стоје сентиментализам и предромантизам. Просвјетитељство или рационализам не иду заједно са романтизмом, већ служе као основа за развитак реализма, исто тако се ни модерна књижевност не наслања на реалистичку традицију, већ има своје коријене у романтизму.

Да је Његош претпостављао машту на рачун рација, да му је био ближи мистични Исток од здраворазумског Запада, видљиво је у многим сегментима његовог дјела. Али, то се види и из односа Његошевог према Доситеју Обрадовићу. Његошу није био близак Доситејев *рационализам*, он се, зачудо, противио и штампању *Изабраних дела* Доситејевих, иако се у тим дјелима проповиједа потреба за науком, просвјетом, знањем и умијењем, реалистичким сазнавањем ствари и усавршавањем живота личности на њеном путу ка просвећеној будућности. Нијесу све ове и друге вриједности које садржи Доситејево прозно дјело биле противне Његошевом схватању живота, али његови погледи на литературу били су скоро дијаметрално супротни Доситејевим ставовима. Његош је у својим дјелима спајао мистику и хероикку, народну традицију са класичним митовима и етичким узорима, његова пјесничка фантазија достиже врхунске домете, а лиризам појединих пјесама и лирских пасажа у великим дјелима поприма изнијансиране и суптилне облике. Свега тога нема у Доситејевим дјелима. Или скоро да нема. Доситеј је човек Запада, Његошу је ближи Исток и класична антика. Због тога он није трпио суви рационализам и поучну литературу просвећености, јер био је саткан сав од поетских немира, разигране и надахњујуће маштовитости, био је осјетљива поетска душа која је приморана да се цијелога живота бори са суровом стварношћу, о коју су се често ломили његови идеали и снови. Можда је ова опречност двају поетичких константи најбоља потврда Његошеве изразите при-

падности романтизму и националном идеализму. Но овдје не треба заборавити да Његошу као вјерском поглавару нијесу годиле ни антирелигиозне тираде Доситеја Обрадовића.

5) Поред борбе за националне идеале и стварање нове српске државе, наши романтичари стремили су и ширим идеалима, вишим циљевима изван националног корпуса. Након ослобођења од туђинске власти имала је услиједити борба за уједињење балканских Словена у једну државу. Та шира заједница од националне замишљана је као федерација или конфедерација, као заједница равноправних народа у којој би Срби као највећи народ имали посебну улогу. *Идеја југословенства* заживјела је најприје код романтичарских пјесника, код врхунских интелектуалаца и политичара какви су били Ј. Цвијић, П. Поповић, Ј. Скерлић, А. Белић и многи други, па није нимало чудно што је име *Југославија* први поменуо баш Његош, штампајући средином XIX вијека свога *Лажног цара Шћепана Малог*. Идеја стварања заједничке државе словенских народа на Балкану била је веома племенита и она је касније, за извјестан период остварена, највише захваљујући побједама српске војске у балканским и Првом свјетском рату. Југославија је била држава која је створена на развалинама феудалних монархија и тамница народа Турске и Аустроугарске. Пројекат стварања ове државе базиран је на идеји слободе за све балканске народе, а истовремено она је била и гарант да се пропала царства никада више не повампире и не прошире на наше заједничке просторе. Данас, након распада ове државе, која је разорена и споља и изнутра, ниједна осамостаљена држава не може тврдити да би била створена да није било Југославије. Распадом Југославије највише штете је нанијето српском народу, који је и створио ту државу, па се на крају испоставило да је то био узалудан, романтичан пројекат. Тако су се урушили и идеали П. П. Његоша, али и многих других који су се свесрдно залагали за њихово остварење.

6) Сљедећи круг политичких и свеопштих идеала и снова био је стварање *свесловенског јединства*, уједињење братских словенских народа у једну државу или бар у савез независних држава, који ће имати јединствену културу, један језик и сагласне опште интересе који их не би кочили у даљем националном развоју. О реализацији *словенских идеја* и програма снажно су снатрили сви прави романтичари словенских народа, ту идеју заговарао је и Његош у својим дјелима и акцијама; она му је била блиска не само у контакти-

ма са знаменитим представницима других словенских народа, него је њу практично покушавао релаизовати на микроплану, у Црној Гори, покрећући ослободилачку борбу не само на њеном простору, него и помажући морално и материјално сличне покрете и акције у своме сусједству. О Русима је писао оде и хвалоспјеве, сарађивао са Хрватима и илирским покретом, посветио посебну оду Словаку Људевиту Штуру, јер се залагао за словачки национални језик, словачку књижевност и свесловенско јединство (посебно је важна његова књига *Словенство и свијет будућности*).

7) Да бисмо утврдили којем књижевном периоду у највећој мјери припада Његошево дјело, можемо се послужити и компаративном методом, односно, на основу већ урађених, досадашњих *компаративних изучавања* може се утврдити који стилски период/епоха обухвата не само најважнија Његошева дјела него и она спореднија. На јужнословенским просторима Његош је поређен најчешће са романтичарима осталих народа, и то не са свима већ са оним најзначајнијим. Из хрватске књижевности спјев И. Мажуранића *Смрт Смаил-аге Ченгијућа* најчешће је довођен у везу са *Горским вијенцем*. То су чинили многи аутори, спорадично наводећи сличности и разлике између та два дјела, или су овим успоредбама посвећивани посебни радови, као што је то чинио и аутор ових редова. 1) Потом је, рецимо, Р. Ивановић компаративно истраживао везе и односе најзначајнијих југословенских романтичара, Његоша, Мажуранића, Прличева и Прешерна у књизи *Његошев поетски говор*, утврђивао и разрађивао у раду *Глобалне идеје романтизма у дјелима Прешерна, Петра II Петровића Његоша Ивана Мажуранића и Григора С. Прличева*,²³ напомињући да поред тежње ка савршенству свих ових аутора, а на том путу усавршавања сви они су далеко одмакли, али да су се сви они такође огледали у многим стилским обрасцима, почев од „тог да је њихова естетичка разнообразност „резултат процеса интерференције различитих стилских формација и комплекса (класицизма, сентиментализма, предромантизма и романтизма).”²⁴ Нарав-

²³ Поменућа студија објављена је најприје у: Р. Ивановић, *Његошев поетски говор*, Дневник, Нови Сад, 1991, стр. 213–240. Такође, аутор ових редова објавио је обимнији оглед-студију под насловом *Прличев уз Његоша и Мажуранића* у књизи: М. Јеврић, *Студије из македонске књижевности*, Јединство, Приштина, 1987, стр. 5–31.

²⁴ Р. Ивановић, *Исто*, стр. 217.

но, овдје нијесу побројане све могуће стилско-језичке одлике Његошевог дјела, али јесу оне најбитније. У поменутиим компаративним истраживањима утврђене су и многе друге особености и заједничке одлике ових романтичара, а да би се оне детаљније навеле, можда је потребно њима посветити цијелу једну студију, што нам за сада није намјера.

У европским оквирима Његош је такође довођен у везу и поређен са најзнаменитијим романтичарима, Гетеом, Пушкином, Ламартином... Ј. Миловић за утицај Гетеа каже: „Гете је Његоша само надахнуо, а Његош је послѣ тога свирао на својим сопственим струнама”.²⁵ Његош није Пушкину само посветио посебну збирку епских пјесама, него и посебну умјетничку пјесму (*Сјени Александра Пушкина*), те између њих постоји и дубља поетичка сродност. Колико је Пушкин био важан за духовни живот Његошев, надахнуто је рекла М. Стојнић: „Његош је у ствари утврдио да Бог говори кроз Пушкина, а не кроз Николаја и његове великодостојнике”.²⁶ Ламартин је у многим сегментима свога дјела такође био узор Његошу. Постоји и посебна студија Ђ. Живановића (*Његош и Мицкијевич*),²⁷ која аргументовано доводи у везу ова два велика пјесника националних романтизама. Крунослав Спасић објавио је обимну монографију *Његош и Французи*,²⁸ у којој је ваљано доказивао да је у свом времену био значајнији романтичар од многих француских романтичара. Његош је често рецитовао стихове В. Игоа и с њиме дијелио истовјетне погледе на Аустроугарску царевину као тамницу словенских народа а, насупрот томе, увијек уздизао Русију. Поређен је Његош и са Челинијем, Шекспиром, Русоом и Тином Ујевичем.²⁹ Некако се природно наметало поређење Вука и Његоша, а како су они били савременици и духовни сарадници на великом послу националне обнове српства и српске државности, али не баш много подударни, један ред истраживача бавио се и њиховим по-

²⁵ Ј. Миловић, *Велики утицај Гетеа на Његоша*, Графика, Београд, 1934, стр. 9.

²⁶ Према: Д. Л. Милашиновић, *Његош и Словени*, Змај, Нови Сад, 2000, стр. 86.

²⁷ Ђ. Живановић, *Његош и Мицкијевич*, Зборник *Његошево песничко дело*, МСЦ, Београд – Н. Сад, 1988.

²⁸ К. Ј. Спасић, *Његош и Французи*, „Кристал”, Зајечар, 1988. године (Ова књига је најприје објављена на француском језику.)

²⁹ Разнородна поређења изведена су од стране: Б. Вуковић, *Куга (љубавна) у књижевним дјелима Челинија, Шекспира, Русоа, Тина и Његоша*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987.

ређењем. Његош је поређен и са Светозаром Марковићем.³⁰ Будући да је реалистичка поетика издашно заступљена у *Горском вијенцу* и *Лажном цару Шћепану Малом*, Марковић је од романтичара највише уздизао управо Његоша. Упоредна књижевност у његошологији пореди овог пјесника и са Хомером, Милтоном, и другим умовима Старог и Новог свијета, али је поређења у литератури ипак највише било са пјесницима романтизма.

8) Његошеви *претходници* и учитељи, његови духовни узор и морални ауторитети, а било их је више, извршили су велики утицај на формирање Његоша као пјесника и мислиоца, на Његоша као човјека и државника, на Његоша – владику и филозофа. Судајући према утицајима које су они извршили, може се тврдити да је међу њима било неколико важних ауторитета који су диктирали и стварали касније духовно биће пјесника, које је било разнородно, богато обдарено и активистички усмјерено. Његов активизам био је двострук и вишеструк – усмјерен ка стварању слободне и независне Црне Горе, која би се ујединила у сложену српску државу, а потом и федеративну заједницу јужнословенских народа, с једне, и ка писању књижевних/пјесничких дјела, која би имала велику умјетничку вриједност, с друге стране. У досадашњој његошологији утврђени су пресудни утицаји класичне књижевности (Хомер), Библије, епске народне књижевности, Милтона и других великана и великих дјела свјетске књижевности, а од српских романтичара/претходника доминантан је био утицај С. С. Сарајлије, који је младом Његошу усадио сву љубав према поезији, поштовању традиције и херојске прошлости, склоност ка истраживању и путовању, занимање за свјетске проблеме и космичне даљине. Иако друкчији од зрелог Његоша, Сарајлија је посједовао све ове особености, али на радикално различит, особен и себи својствен начин. У раној младости Његош је био веома везан за овог свог најпознатијег учитеља и вјештог стихотворца, па се рана фаза његовог стваралаштва (1828–37) доминантно развијала у знаку подражавања и креативног комбиновања онога што је Сарајлија писао, тумачио и препоручивао младом ученику. Његошево касније зрело стваралаштво није могло израсти до тако завидне умјетничке висине и компактности без тих основа које је Сарајлија уградио у младу душу и личност новог човјека. Убр-

³⁰ И. Кецмановић, *Вук – Његош – Светозар*, Свјетлост, Сарајево, 1949.

зани развој Његошеве личности је надмашио почетне узоре и утицаје, али је остало у њему нешто што постоји као фундамент, као трајна одлика и особина и његове личности и његовог дјела – а то је извјесна романтичарска црта и једног и другог; па није ли бар добрим дијелом у праву М. Поповић када је ово дјело назвао херојско-патријархалним романтизмом. Његошев романтизам није имао само такве црте, он је имао и врхунску лиричност, он је имао и филозофску дубину и промишљеност. Сарајлија Његошу није био само учитељ и путоводитељ у младим данима, он је његов велики претходник и духовни сабрат, он је једини романтичар на којег наликује Његош; Сарајлија и Његош, упркос свим разликама и несводивостима, нијесу само личности него и ликови нашег романтизма, они су један нераздвојиви колективни (двојни) лик српске романтичарске књижевности.

9) О величини и специфичности једног писца може се судити и на основу његових *сљедбеника*, подражавалаца и настављача духа његових дјела или конкретних литерарних штива. Милосав Бабовић је у најважније Његошеве сљедбенике убројио Марка Миљанова Поповића, Михајила Лалића, Радована Зоговића, Чеда Вуковића и Петра Ђурановића.³¹ Међу његове сљедбенике овај слависта није убројао С. М. Љубишу, за којег је литерарна историја доказала да је био „Његош у прози”. За М. Миљанова и М. Лалића може се донекле тврдити да имају понечег његошевског у себи, да њихово дјело карактерише једна епска и морална вертикала која има доста додирних тачака са Његошевом поетиком, али и много више разлика. Нарочито када је у питању М. Лалић. Многи писци и научници су, на извјестан начин, сљедбеници или бар поштоваоци Његошевог дјела, али Његоша је тешко копирати, њега је немогуће подражавати, он је многим узор, али недостижан. Од савремених пјесника понешто више његошевског у себи има Матија Бећковић, али ни он сам се не би усудио да се пореди са Његошем, па то не чинимо ни ми. Његош је исувише оригинална и самосвојна креативна личност да би имао аутентичне сљедбенике. „Сустопичари” и подражаваоци могу покушавати ићи трагом неког великана, но они никада не могу досегнути његове умјетничке висине. Његош није имао правих сљедбеника ни у романтизму, а још мање у осталим књижев-

³¹ М. Бабовић, *Његош и сљедбеници*, Унирекс, Никшић, 1993.

ним епохама. Генија није могуће опонашати ни вјерно слиједити, он је увијек био и остао оригиналан и непоновљив.

10) Слиједећи идеје свесловенског јединства, солидарности и узајамности, Његош се најприје залагао за ослобођење словенских народа од туђинских царстава, а на томе послу највише је радио на ослобођењу Црне Горе од турског царства, помажући и сарађујући са осталим српским покрајинама, као и са другим народима на јужнословенским просторима. Његош је то чинио на духовном плану, комуницирајући са најзначајнијим људима свога времена, са најпознатијим државницима, политичарима, пјесницима и интелектуалцима, а није се либио да покрене и оружане акције, па и ликвидације свих оних који су се противили стварању слободне и самосталне државе, која би се потом ујединила са осталим слободним српским и словенским свијетом. О томе најбоље говоре његове посвете и бројна писма (преко 1700) из којих се најбоље види обим и карактер његових хтијења, идеала и практичних корака које је предузимао, желећи да оствари свој слободарски, црногорски, свесрпски и општесловенски национални програм и сан.

Како је Његош дјелао, тако је и писао, у његовим књижевним остварењима има много русизама и *славенизама*, па иако је основица његовог језика народна, ширини његовог ума и стваралачког замаха као да су биле недовољне изражајне могућности народних говора и он је тражио њихово проширење, налазећи за то упориште у нешто већем ослоњу на претходну књижевну традицију, али и на онај лексички фонд који се налазио у додиру са осталим словенским језицима, првенствено руским и свесловенским. Када се Његош пожалио како у нашем народном језику нема довољно ријечи за изражавање апстрактних појмова („етар”, „идејал”, „поезија”), Вук му је одговорио да за по једну ствар, као што је колски точак, у српском језику постоји више ријечи, па да ће и за ове апстрактне појмове изнаћи сасвим одговарајуће облике ријечи. Вукови погледи у језику били су шири и чвршћи од Његошевих, иако су се они у основним цртама залагали за исте ствари и принципе, а народни језик Његошевих дјела био је допуњен, надограђен бројним славенизмима, који понекад оптерећују његове текстове и затамњују нека значења и њихову јасноћу, али врло често дјелују и сасвим отмено, узвишено и високо интелектуално. Примјера за ове двије супротне позиције нашло би се много и о томе би била потребна посебна студија. У сваком случају, Његошево залагање за словенске идеје и употреба бројних словенизама биле

су на фону општих романтичарских идеала и програма, оне су потврђивале основну романтичарску одређеност његове поетике, иако нијесу искључивале ни многе друге стилске обрасце и парадигме.

11) Од осамдесетак краћих или дужих пјесама које се налазе у Његошевом пјесничком дјелу, могуће је издвојити десетак правих *поема*, дужих лирско-епских врста, које имају своју нарацију и наглашену фабулативност.³² Р. Ивановић је издвојио у посебну књигу осам *поема* – *Црногорац к свемогућем Богу*, *Ода на дан рођења сверусијског императора Николаја Првога*, *Црногорац заробљен од виле*, *Кнезу Метерниху*, *Плач или жалосни помен на мојега десетолетног синовца*, *Павла Петровића Његоша*, *пажа его величества императора Николаја I-го*, *Мисао*, *Посвећено Г. С. Милутиновићу*, *Повратак Помпеја* – а можда се могла од постојећих пјесама наћи и још по која *поема*, као што је – *Тројица вас насамо, један другога не гледа...* За поеме као посебну књижевну врсту зна се да су највише настајале у доба романтизма, па отуда не чуди њихов већи број у Његошевом пјесничком опусу. Такође је познато да се настанак поеме у енглеској књижевности везује за Бајрона, изразитог представника романтизма, којег је Његош високо цијенио. У многим *поемама* истиче се још и њихова мисаона компонента, а то је управо битна одлика ових творевина нашег пјесника. У њима се налазе зачеци, нуклеуси појединих идеја, тема и мотива присутних у Његошевим опширним дјелима, као што су *Луча*, *Горски вијенац* и *Лажни цар Шћепан Мали*. Ова повезаност обимнијих дјела са онима која се налазе на прелазу између „малих” пјесама и његових великих дјела, чини поеме изузетно занимљивим, јер се без њих не може показати развитак одређених идеја и представити генерирање поетских идеја и књижевних текстова. Та повезаност и поетичка сродност чине Његошево дјело складном цјелином, те се на њој најбоље огледа јединственост цјелокупног опуса, као и осликава убрзан развитак који, уз све трансформације, показује изразиту и заједничку романтичарску обојеност. Ако се за Његошева велика дјела тврди да су претежно романтичарска, њихова сродност и нераскидива повезаност са *поемама*, нарочито у мисаоном погледу, јесте изразита и нераскидива, а претежна припадност романтизму овим добија још ширу основицу.

³² Р. Ивановић је из укупног Његошевог дјела у посебну књигу издвојио осам *поема*: *Његошеве поеме*, Народна библиотека „Данило Киш,” Врбас, 2013.

12) У вези са разликама између романтизма и реализма зна се да међу њима постоји значајна различитост и супротност. Романтизам је исписиван бројним *пјесничким облицима*, реализам је познат као прозна творевина. Наравно, од стилских епоха у историјском развоју књижевности није само романтизам његовао поезију, али је овдје од свих познатих формација и праваца поезија, лиричност и емотивност достигала највећи степен развоја и сву рафинираност и разноврсност нијансирања. Циклично смјењивање једних и других облика и садржаја можда се нигдје боље не показује него у сучељавању романтичарске и реалистичке поетике. Како је књижевно дјело П. П. Његоша у највећем обиму исказивано пјесничком формом, већ на основу ове закономјерне константе јасно је да је оно првенствено романтичарска творевина, да се романтизам јавља као његова стилска доминанта. У пјесмама, поемама и већим драмским спјеговима не налазе се само пјеснички облици, него у њима има и прозних елемената, образаца и реалистичке наратије. Њих има прилично већ у *Горском вијеницу*, а нарочито у *Шћепану Малом*. Овдје ћемо набројати и чисто прозна његова дјела, као што су *Биљезница* и *Тестамент* или *Житије Мрђена Несретњиковића* и *Сан на Божић*. Временски гледано, Његошеве ране пјесме и поеме припадају проторомантизму, најпознатија пјесничка остварења улазе у токове развијеног романтизма, а његова дјела настала на крају живота зраче чистијом реалистичком поетиком. Тако се, не узимајући у обзир остала стилска усмјерења, код Његоша све одвија у знаку романтизма или њему сусједних и сродних стилских оријентација.

Овдје смо наводили и кратко објашњавали најзначајније романтичарске црте у Његошовом пјесничком дјелу, али смо сигурни да их има још. Међутим, и овако наведене и описане, одлике његове романтичарске поетике већ довољно посвједочују да Његошева дјела, не само она велика, него и многа друга, по стилским карактеристикама припадају српској романтичарској поезији, да посједују не само проторомантичарске него и одлике чистог или високог романтизма. Наравно, за све његове стилске оријентације могуће је навести неке низове других особина, али оне ни издалека не би биле овако бројне и убједљиве. Његошев класицизам, просвјетитељство, традиционални и фолклорни обзори, његове предромантичарске црте, па затим реалистичке и понека модерничка димензија садржана у његовом дјелу, само су спореднија (иако не безначајна) обиљежја ове поезије.

Milorad JEVRIĆ

NJEGOŠ'S WORKS IN THE PERIODIZATIONS OF LITERATURE

Summary

Literary theorists and historians differed in determining the place of Njegoš's works when classifying literature according to periods. According to J. Škerlić, his works shift from „rationalism to romanticism”, J. Deretić considers that „classicism and pre-romanticism” best encompass his works, whereas M. Popović classifies his style as „heroic romanticism” as opposed to lyric romanticism, which is mainly attributed to Serbian romanticists in Vojvodina. R. Ivanović finds that Njegoš's poems belong to „*classicism*” and „*pre-romanticism*” and „*high romanticism*”. Closest to the true nature of Njegoš's artistic creations, in our opinion, was the reasoning of R. Ivanović, because in his studies and books he had determined and delineated the plurality of Njegoš's artistic creations to a greater extent. Even though in these books and books of other authors the presence of other artistic styles and directions is also indicated, we affirm that apart from the clear periodization and stylistic diversity Njegoš's artistic plurality is much wider, that in his works there is also a presence of a rich folk tradition and its epic poetry. Biblical (perhaps mainly Old Testament) teachings are reflected there, they contain many elements of enlightenment, and this poet was also open to poetics of realism. His works also document and hint at the elements of modern literature (especially in form of a presence of some recent theories and academic findings that can also be interpreted through the heritage of realism, but also otherworldly experiences and dreamlike projections). It is indeed, a true, vast pluralism, and as for the classification of Njegoš's most important works into certain periods, we concur with the inference of R. Ivanović – they belong to high or developed romanticism.